

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ա Ի Ե Տ Ա Բ Ե Ր Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Ց

Հ Ա Յ Կ Ա Ջ Ե Ա Ն Թ Ա Ն Գ Ա Ր Ա Ն

ՔԵՐԹՈՒՄՆ.

Աղանին իրեն քաղցր պարտք սեպած է եւ պիտի սեպէ միշտ իր ամսօրեայ քերքերն ամենուն ախորժելի, սիրելի եւ օգտակար ընելու : Մօտերս քերել ու սիրալիք գանգատներ սկսան ականջն հասնիլ ազգիս բանասիրացը կողմանէ՝ քե մեծ տրտմութեամբ կըտեսնեն որ այ հազիւ երբեք ոտանաւոր մը, քերքուած մը կընրատարակէ. վերջի քղբարբերաւ այս նիւթիս վրայ մեկ-քանի նամակ ալ ընդունեցանք, որոց միոյն նշանաւոր խօսքերն արժանի կընամարիմք յիշատակել. « Գերապատիւ Վարդապետ. Հինգ վեց տարիէ ի վեր Բագմավեպին ինչ խեղճութեան մէջ իյնալը մեզմէ քաջ գիտեք. վասն զի ինչ էր պն երկասիրութիւնը երբոր բագմանանձար, բագմանմուտ եւ բագմափորձ Գերապատիւ Այվա-

զովսքի Գարրիէլ վարդապետին գրչէն կեցէր, եւ ինչ հիմա.... ուստի եւ իրաւամբ ազգիս մեծապատիւ եւ գիտնական անդամներէն մեկը, երբեմն նախանձայոյզ պաշտպան Մխիթարեանց եւ առատապարգեւ դրամօք ձեռնառու եւ օգնական, ըսեր է յոգնախումբ եւ պատկառելի ժողովոյ մը մէջ քե « Փոխանակ բագմավեպ կանչելու՝ բագմավր... կանչելու է գայն... : » Ազգիս այս հրատարակութեան վրայ ունեցած մեծ համարման կորուստը ասկեց ալ յայտնի է որ բաժանորդաց թիւը հինգ հարիւրէն կըլսեմ քե քառսուն իջեր է, քեպետ այս-չափին վրայ ալ կըտարակուսիմ. ասոնք ալ բանաստեղծութեան վրայ մեծ սեր ունենալով՝ երբեմն երբեմն մեջի հրատարակուած ոտանաւորներուն սիրոյն համար մնացած են : Արդ

հրջափ փափաքելի էր մեզ մեր սիրելի ու հարազատ հայ Աղաւնոյն մէջ Բագմավիպին մնացած այս փոքրիկ առաւելութիւնն այ տեսնել. այն ատեն անշուշտ լերուք որ այն խորթացեալ գրուածոյն սեւ երեսը նայող ջրլար, վասն զի չէր գիտեր քէ Մխիթարեանք եւ իրենց գրուածներն հրջափ այս միջոցիս այլ եւ այլ ազգատեաց եւ ազգուրաց գործերով ատելի, զգուելի եւ պշգալի եղան բոլոր հասարակութեան մէջ Հայ անունը կրողին, եւ նոյն իսկ մեր լուսաւորեալ հոովմեաղաւան համազգի եղբարց մէջ : Հաւատացէք ինծի, Հայր Սուրբ, որ մէկը չկայ որ Մխիթարեանց բերնէն կամ գրուածներէն ազգասիրութեան սրբազան անունը լսէ եւ իբրեւ սրբապղծէ մը ականջը չզոցէ կամ տրտմութեամբ երեսը դարձնելով ջմեկնի ջհեռանայ, եւ ոմանք նաեւ բիւր հայ-հոյանքներ ու նզովքներ ջարձրկեն... Զարմանալի եւ անակնկալ փոփոխութիւն... Ատենով Մխիթարեանք օրինակ էին ազգասիրութեան, եւ հիմա զարշելի ազգատեցութեան եւ ազգուրացութեան նզովելի Վասակներ դարձան... եւ այս յանկարծական փոփոխման պատճառը ձեզի մեկնութեան կարօտ չէ. վասն զի երէ ձեր քաշած անտանելի ու բարբարոսական հալածանաց եւ նեղութեանց տխուր յիշատակը ազգասիրաց սրտին մէջ կենդանի է, հրջափ եւս առաւել ձեր կարեւոր սրտին մէջ անջնջելի կերպով դրոշմուած պիտի ըլլայ... »

Այս եւ ասոր նման խօսք ու յորդորանք լսելէն յետոյ չեմք կրնար ազգիս այս բանասեր մասին բաղձանքն ալ չկատարել : Անա կրխոտանամք իւրաքանչիւր ամսաբերքին մէջ իրենց քիմքն ալ վայելչաճիւս քերթուածով մը պարարելով՝ գիրենք հաճել : Սկսիմք ուրեմն.

ՅԱՆՈՒՐ ԵՐԿՆԱՊԱՐԳԵՒ ԾՆՆԳՈՅ ՍԻՐԱՅՆՈՅ ՀՕՐ ԽՈՐՈՅ
ԾՆԵԼԱՍԵՐ ՍՐՏԻ ԳՈՅԶԸ ԱՅՍ ԹԵԼԱԳՐՈՒԹԻՒՆԷ.

...C'est mon père...

Mais un père que j'aime, un père que j'adore.

Racine.

Հայր իմ... Հայր իմ, առ իմէ բզբեզ յորժամ յիշեցնմ ծրնելասեր գործոյ տրոփիւն ի սիրտ իմ լրանմ... Ընդեր ճնդեալ արտասուաց սերկեան զաջօք վարագոյր, ինձ յարփնէն ջրնէրէ հայել զիտակ լուսարոյր :

Ո՛հ, ո՛չ խրնդի ինձ այս օր, բափփանաց ո՛չ այս ժամ, Ո՛չ այդ արեւ հրակայծակ քեւ իմ կենաց որորան, Յորժամ ի ճեղ խաւարին բափեալ զբառուերսն նըսնմ՝ Քեզ, Հայր սիրուն, մերկանայր ըզկերպարան իւր վըսնմ :

Ո՛վ երջանիկ ճառագայր, նըշոյ յաւերձ սիրեցեալ, Որ զլեւերոյն զառաջին ըզպատրուակ պատառեալ՝ Յողջոյն իջեր կենաւոր իմ Հօր բըրաց զըւարթուն, եւ զաղուենին ժողովր նախկին ականարկ սիրասուն :

Այլ ինձ աւանդ, ո՛հ արփի, ինձ քո ճաճանջք ոսկեմառ. Ո՛հ պըղտորեալ զիմ աջաց ոչ քէ հերձուն ըզմըռայլ. Խորհուրդք ի սիրտ բագմաղեմ տըխուրք ըզխնդ յաջորդեն, եւ ոգոր մեծ ի ծոցիս, լանջք անձկացեալ ոչ բաւեն :

Եւ իբր ամպոց խեռ կուտակ մի ըզմիով ելեալ Արձակ յերկնից վարզեն դաշտ, պատրաստ զիրեար պատառել, եւ մենամարտ մըրցանացըն ձայն տըւեալ երկուստեք ձակատ կանգնին առ ձակատ. — ամենուրեք կայառ մեզ :

Իսկ ապ՝ ի շոինդ ահաւոր որոտալով երբ բախին՝ Թունդ տան բարձունք եւ երկիր, մահկանացուք խուճապին. եւ շանբընկեց հրավարսամ որոտընդոստ փայլակեալ Յորդահոսան բափին ամպք, երկինք ողջոյն ի տապալ :

Նոյն եւ իմ սիրտ նոյն ամբոխ, նոյն եւ իս մարտ աղեկեզ, եւ մի եւեթ անձուկ սիրտ այնքանոյ կրկից գոլ հըրկեզ... Բախին գուպար առ գուպար. իսկ ո՛ յաղբող նահատակ, Ուրախութեան մի ժրպիտ, քէ բախճալի հեկեկանք :

Յաջացս հայիս քէ վըտակս, սըրտատոջորն հառաջանս՝ Կարծես ընկճել զիս ցառոց յաղիողորմ հերքանս. Այլ ընթակից այն նըշոյլ, այն սըրտատրոփ խընդութեան Ո՛չ քեզ գուշակ հանդերձին զոր ի ներքոյսն իս ըզգամ :

Իսկ արդ իցնմ ես տըխուր... իցնմ զըւարք ես ի խնդ. Ո՞նք հակիր յաղցանէ սիրտ զիմ կայեալ ունի պինդ... Սա առասիկ, նոր զարմանք, ի նոյն անդուստ աղբերէ Հակառակաց զուգալեմ աստէն զիտեմ ծընունդն է :

Թէ այտք ի ցօղ հեզասան, քէ լուռոյն ըիբք մըրազնին, Թէ զերդ ի ծով սիւզաշունջ լանջք վետ ի վետ տատանին, Այ՛, Հայրիկ, սիրուն Հայր, քո յիշատակ ցանկալի Ծրնելասեր զայդ մըրցանս, բոց զայդ յուզեն իմ սըրտի :

Իբրեւ զի քաղցր է ինձ, Հայր, յայլագունեան յայդ տեսիլ Սեր ըզբոյնն նըկատել զի իս ազդէ գուզակիր. Մերք ի ժմիտ ըզըբբունս, ըզլիճ լընու մերք զաջաց եւ զանըմանգո ի բընէ՝ Սեր վենագոյն լընորդեաց :

Այսպեւ հըզօր ի սըրտի, Սիրոյն անդ բուռն է հանդես. Զըմամզգեաց բազմեալ զան՝ Սեր ճախր առնու յասպարեզ. Խինդ եւ բախիճք ի համրոյր նորուն փառաց անդրուզարք Իբրու զի տիւ եւ զիշեր զազողոնեան ձրզեն կառք :

Տես միանգամ զու զերկիր՝ որպէս զի մեծ սահմանքն են, Ոչ հետք բընու զնորին ծայր, ոչ զեզերս աջք նըկատեն. Նա յաղբարեւձ քան քէ նաւ սաղապաճեմ սուրալով Տիեզերաց յանպարոյր յարարեռեալ լիւղի ծով :

Բայց լայնածիր զայդ բանակս յեզբեց անտի մինչ ի մօտ Նուաճեալ մարդոյն օրեան սանձէ ըզվայրսն համագունդ. Հազար հազարք հազարաց շունջ անդ ծրնեն կենսածին, Որ քան ի դեմս եւ յիրան ի բան՝ լի միտս որոշին :

Մին յատակեալ, այլ շինէ, սա յորդ՝ խընդից նա ի ծայր. Սա գորովի, միան ատեալ, ... սոքա մի ազգ համահայր. Այլ աղէ մի դու զերեսս, ի ներքս ի սիրտն ուշ կալչիր. Տես ո՛չ անդէն համահետ զիտեն կընիք գուզակիր :

Ոչ զմիկեան ուղեւոր յալեաց եզիտ հանդարտել, Մահկանացուն ոչ ըզսիրտ երբեք կալով աներեր. Բիւր դարձադարձ պարագայք, սըրտին շիշտ ոչ հընոց. Սեր անդանօր օրանայ, Սեր սըրտի յոյգք մըշտարոց :

Է՛ մահացու, դարձ հայեաց, ո՛հ քո գործոցդ է վարիչ. Զձ կարծիցես զեկամար ճանապարհիդ քոմ հակիրձ. Մերք առ Բարձրեալ դու ըզձիւք, մերք յընտանիս կարեւոր, Երախտագետ, բարերար, եւ հուպ՝ վայրագ, նենգաւոր :

Ձի յարափոխ այդ տիպարք կամ շրջադարձ յեղյեղմունք.
Ըզմէ բերան որ զըզուեաց՝ յայլ ոք լուտայ չարաշուք.
Այժմ ի ծիծաղ ծաղկին այտք, անդ ի ծրփանս եւ կրնճիւ,
Յարփայն ընծուիլ մինչ ի ցայգ՝ ցանգ փոփոխեալ ի կըշիւ... :

Բայց այդ համայն արգասիք, — շիցեն նոցուն եւ պատճառք,
Ի ներքս ի քեզ մուտ, ով մարդ, մի խնդրեսցես զայդ յօտարք.
Դանձ դու ծածկեալ ի ծոցիդ, աստուածատուր ե դ'աւանդ
Յոր ծրարեալ ընդ բարւոյն խուռն եւ սերմունք զընին ժանդ :

Հարմանայցես, մանացուդ, զինքդ դու կաւ հողագանգ
Առ որ քեզ շունչ ետ աղի ուժգինս առ նա ձրգտիս ցանգ.
Եղծանելի քոյդ մարմին, ծառայական բայց դա մասն
Հայեաց յոր սիրտդ ամփոփէ՝ Վենին պատկեր աննիւղ :

Իցէ տեսեալ քո ըզրոց. բարձունք բրոնչք են նորայ.
Բոց է եւ Սէր, վայրանակ ոչ հանդուրժէ զոտրեկայ.
Բոց է եւ Սէր, եւ ընդ ինքն առեալ շրջան հոլովի.
Բոց է եւ Սէր, եւ զոր շուրջ շանայ՝ ըմարծել իւրովի :

Բայց զի արձակ ունի սլաց, ոչ միշտ զօրեն պանեաց չափ,
Է զի ընդ անձն իւր համակ առեալ բաւալ անբարբափ,
Հանձն՝ իւր եղ կէտ նըպատակ. եւ ըզպայման մերք վագեալ
Ըզնմանեօք խառնեցաւ, յԱստուած վերելսն բողեալ :

Ամենայնի առիւր սէր, Սէր աշխարհի բրոնչարան,
Ի Սէր զըզուեմք եւ ատեմք, հեռ եւ վըրեմք նովաւ կեան.
Ատելութիւն չիք յերկրի. մըտաց պատկեր անեակ.
Հատեալ, այլ զանձն սիրէ, զի իւր սիրոյն զօս ներմակ :

Թէ բոց վառեալ յերակունս, քէ փայլակեն սուրք եւ տեղ,
Թէ յապածոյժ եւ յապշոպ քաղաք եւ անդք ծախին հեղ,
Մի բնաւ կարծես բըշնամի լուցեալ ի լանջքս զընդին,
Սէր ըզբագուկս ի հրացան զինէ մահու շառաչիւն :

Այսպես ի ծոց տիեզերք ափսն ձեմի բագրտիւ,
Լուսաւորաց սա զառեղ ի զիլ զըլէ բիւս յա՛րբիւ..
Եւ մեր զընդիս այցելու ջեր եւ ըզոյս հայրայրէ,
Անձրեւ, երաշտ, շանք, մըրբիկ, նորա եւ սիւզ շընորհ է :

Բայց անապակ եւ դու Սէր. Սէր զարմանամ կենսարուխ,
Իբրեւ զի քաղցր են նորա քելագրութեանց անկեղծ ուխ.
Ընդ մարմնական երեսոյր կարծես զոգեալ սերովքէ,
Աչք ի խոնարհ երկրապիշ, այլ շեշտ իւր սիրտ յերկինս է :

Հայեաց ամբոյս մեծ յերկրի՝ երկնից կալեալ սրանետ,
Սէր ի միջի կայ սարիք, Սէր նոցա Սէր կընիք եղ.
Գիտնէ կամիս զոք յարիւն ներկեալ Փըրկչին քէ իցէ,
Տես զառ. ընկեր նա ըզՍէր ընդ Աստուծոյ լըծորդէ.

Այսգոյն երկնից հաճոյ Սէր. սիրեա եւ վարձք ուղեկցին,
Ընդ Աստուծոյ գիւտից զոյգ յերկրի ձեմել իբր յերկին.
Ձինչ քաղցրագոյն քան ըզՍէր, զինչ քան Սիրոյն պատուիրան
Գուր զանջըրդիս ծակոտեալ եզիտ ինչ մարդ նեշտական :

Ի դոյն յօժար եւ բնութիւն, ի դոյն միտեմք ընդաբոյս.
Սիրտ ջեւ լիւր խորս խոնարհեալ՝ Սիրոյն տրփէ նախ ի յոյզ.
Ոչ նոր ի քեն, մանացու, անխար հրամանք պանանջն,
Այլ զոր ի լանջս ի պահ եղ, Սէր, զարձուցես դու այդրեն :

Իցէ քո սիրտ սիրագգաժ. — աղէ ինձ վըր դու կարկամ,
Յաղապատանս մի Սիրոյդ զըզուեա գեղըրայր, բարեկամ.
Բիւր ջան ի զործ, բայց ի գո՛ւր. Սէր ճանաչէ զիւր բեւեռ.
Տես յընտանիդ ակործակ զինքդ զօրենս կանգնեաց Սէր :

« Ըզմնող քոյին պատուեսցես, նա զիմ լընու քեզ փոխան.
Նըմա պաշտօն, յինն վարձ կեանս հորդեսցես քեզ երկայն : »
Այլ իցէ. Սէր, քէ երբէք սիրտ զըլասցի զայն որդոյ..
Ա՛հ, ոչ պատիւ եւ եւեր, այլ եւ զորբոք իղձ սիրոյ :

Արեւ եւ յոյս իմ քո, Սէր, դու իմ աւուրց հեղինակ.
Քո զիս բագուկ ի վընէն բափր ի դուրս անպարփակ.
Կենաց սակայն ինձ միջնորդ, ակնարկութեանդ լըցուցիչ
Ըզմայր գիտեմ եւ յերկրի իբրեւ աշոյղ զու դիւրիչ :

Գու. յանմատոյցն բոռեցեալ տաղաւարիս օրեանս,
Ինձ ըզգալի քեզ տիպար բողեալ ըզմնոյս յանդիման.
Ախորժեսցիր, Անմահ Սէր, քէ սիրտ բոյր քեզ եւ յոյս՝
Նոցա ձօնեմ խանդակար գերախայրիս սերտ Սիրոյս.

Նոքօք առեալ իմ ընձիւղ, պըտկեալ նոքօք շառաւել,
Մեծ ինչ բընոյն քէ նուիրեմ զըստուեր Սիրոյն վարսագեղ.
Նա զողզոյուն ինձ յարբունս ցուպ վերամբարձ կենսատու,
Նըմին ալեաց սըրտաբեւք լիցին բարձող խնամարկու :

Այգուն այգուն երբ երկնից վարդաձոյլ զրունք փեռեկին,
Արծարափայլ երբ լուսնի վարսք շող ի շող ծածանին,

Ըզմնեցա՞ց զիմ յիշատակ
Յօղեսցեն աչք կըրկնավըտակ :

Եւ սըխրալին մինչ տեսիլ արարչագործ զիս էից
Սէր, ի քոյին վե՛ն պաշտօն ամբառնայցի սիրալից,
Տիեզերաց անմահ ընդ Հայր
Եւ իմս հայր քոյդ ինձ յուշ տիպար :

Բայց քո առատ, Բարձրեալ Սէր, աչ քէ ի վարձ գեղանի,
Թէ հայրագուրբն սիրոյ պըսակ կապեա արժանի,
Հանդերձելոյն առհնաւտեալ
Աստի կանխեալ տալով նըմայ,

Ա՛հ, մի գայդ ինձ, մի աւուրք ինձ քան ըզճօրեն շնորհին,
Այլ ընդ իմոցս եւ գայդ սուրս կըրկնեսցես յամսն նորին.
Հաւուրս երկնից Հայրեն կեցցէ.
Հայս քեզ որդիս շընորհ հայցէ :

Եւ որ յերկնից միջակի քեւ յայսմ աւուր յուսափայլ
Ասող հայրենին ծագեցաւ, մի ըզնվաւ պատէ մօայլ..
Այլ պարունակ նորա յերկար
Շըրջանակի յանպարոյր դար :

Գուցէ ընթերցողք այս գեղեցկանիւս ու սիրա-
բուխ տողերը կարդալով փափաքին իմանալ նախ
քերթողին անունը, եւ երկրորդ ով է այն նա-
խանձելի անձը որուն համար անկալ « Հայր
իմ... Հայր իմ, առ իմէ ըզքեզ յորժամ յիշիցեմ՝
ձնելասեր գորովոյ տրփիւն ի սիրտ իմ լըսեմ...
Եւ ասոնց նման եւ աւելի բազմաթիւ գոգտա-
բարբառ հայրասեր խօսքեր ու իմաստներ կըսէ :
Բանասիրաց մեշէն քերեսս ոմանք յոճոյն իմանան
որ քերթողն է Հ. Խորեն Գալփայեան. իսկ հայրն
նոգեւոր՝ Գերապատիւ Գարրիել վարդապետն է,
որուն ձնեղեան օրը, ասկեց եօթը տարի յառաջ,
մայիսի 24ին յօրիններ էր նա այս գեղեցիկ քեր-
թուածը : Քերթողին իւր ղեռարոյս քրօշը յիշա-
տակին նուիրած փափկախօս մեկ տաղը հրատա-
րակելենս վերջը, բազմաց զբուստիքը լսելով՝
ուզեցինք իր հայրասեր զգացմանն ալ մեկ ճաշակը
տալ, ուստի խնդրեցինք զայս տաղը Գերապատիւ
Վարդապետէն, ցուցնելով միանգամայն մեր
փափագը՝ որ զայն յանձն առնու իր քաջա-
րունատ զըջին կորգանէն (հատուէ) հանելով՝ մեզ

յուղարկել : Ամեն անգամուն պէս խնդիրքնիս սիրով ու շուտով կատարեց նա, եւ զրաձ պատասխանին մէջ այսպէս իր դատաստանը կը յայտնէր քերթուածոյն ընտիր ոճոյն ու հիւսուածքին վրայ. « Զքերթուած Խորենայ անձկալոյ յակնարկիմտադիրսիրով, եւ զերազանցքուեցան ինձ քան զիւր իսկ զրեալսն երբեմն ի Բագմավէպին. յոյժ պերճախօսէ յորժամ զսիրոյ եւ առ սիրելիս ճառէ. վասն որոյ եւ խղճեցի աւելի ինչ փոփոխումն ի տողսն առնել' բաց ի կետից սակաւուց : »

Հարկ չէ ըսել քէ այս իմաստուն եւ անաչառ

վկայութիւնը ճրջափ պատիւ կրնէ քերթողին, եւ անոր յարգն ու սէրը ազգասիրաց մտքին ու սրտին մէջ կը կրկնապատկէ : Մեզի միայն այս փափաքելի է եւ ուխտիւք կը խնդրեմք յամենողորմ յամենազօր Տեառնէ, որ դժուարին երեւցած պարագաները դիւրացընելով' օր մը յառաջ մեր դեռահասակ Գերբողը սիրելի ազգերնու հարազատ ծոցը դարձնէ : Այն ատեն անա մեր խնդութիւնը կատարեալ պիտի ըլլայ. պիտի կատարուի նաեւ ազգասիրաց սրտին ի վաղուց ունեցած իրաւացի բաղձանքը :

ՍԱՀՄԱՆՔ ՏԵՍՉՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ Ի ՌՈՒՄԻԱ.

(Շարայարութիւն. Տես էջ 52. 78)

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՎԻՃԱԿԱՌՐ ԱՌԱՋՆՈՐԳՔ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ ՀԱՅՈՑ.

ԾԵ.

Հայոց եկեղեցիները այլ եւ այլ վիճակներ կը բաժնուին, որոց կառավարութիւնը յուսաւորջական Հայ Արքեպիսկոպոսաց յանձնուած է :

ԾԶ.

Ռուսաստանի սահմաններուն մէջ վեց վիճակ ունի Հայոց եկեղեցին. առաջին' Նախիջեւանի եւ Պեսարապիոյ, երկրորդ' Աժտերխանի, երրորդ' Երեւանայ, չորրորդ' Վրաստանի, հինգերորդ' Գարապաղի (կամ Սիւնեաց աշխարհին), եւ վեցերորդ' Շիրուանայ (կամ Աղուանից) :

Նախիջեւանի եւ Պեսարապիոյ վիճակին մէջ են Փերրպուրկի, Մոսքուայի, Նոր Ռուսիոյ կառավարութեանց եւ Պեսարապիա նահանգին եկեղեցիները. Աժտերխանի վիճակին մէջ են Ռուսաստանի ուրիշ ամեն եկեղեցիները' բաց ի Վրաստանէն եւ Անդրկովկասեան նահանգներէն. Երեւանայ վիճակ են Երեւանայ' Նախիջեւանի եւ Որդուպատի գաւառաց եկեղեցիները եւ Շորեկէի գաւառիները. ասոր հետ կը նամարուի նաեւ Ստաբեու մայրավանքը, Գարապաղէն գատուելով, բոլոր իր ժողովրդովը հանդերձ. այս վիճակիս առաջնորդ ըստ հին կարգադրութեան ինքն իսկ Կարուղիկոսն է, որ իր Փոխանորդաց

ձեռքը կը կառավարէ զայն, եւ անոնք կը նստին Երեւան քաղաքը, եւ Հայաստանի Նախիջեւանը, ինչպէս նաեւ ի Շորեկէի եւ ի Ստաբեու : Վրաստանի վիճակ են բուն Վրաստանի եւ Նոխաբերուպոլսոյ (Գանձակայ, Կենձէի) շրջակայից եկեղեցիները, Պորջալին, Գագախ, Շամշատիլ գաւառներուն ու Բամբակի մէկ մասին եկեղեցիները, եւս եւ Ախլցխայի գաւառին, Իմերեթին ու Կուրիէլին եկեղեցիները : Այս վիճակիս մէջ վիճակաւոր առաջնորդին կողմէն Փոխանորդներ կը նստին Նոխաբերուպոլիս, Ախլցխա, եւ Իմերեթ : Գարապաղի վիճակ են բուն Գարապաղի եկեղեցիները (բաց ի Ստաբեու մայրավանքէն ու անոր ժողովրդէն), եւ Շէքի ու Թալիշ գաւառաց եկեղեցիները. այս վիճակիս մէջ վիճակաւորին փոխանորդը կը նստի Շէքի քաղաքը : Շիրուանայ վիճակ են Շիրուանայ, Քուպայի, Պաքուի ու Գարբանդայ գաւառներուն եկեղեցիները. այս վիճակիս մէջ առանձին Փոխանորդ չըլլուիր :

ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆ. Տաճկաստանէն եկած ու Ախլցխայի գաւառը եւ Շորեկէի սահմանները բնակած հայ գաղթականները' ըստ առաջին կարգադրութեան կը կառավարուին Կարապետ ու Ստեփանոս արքեպիսկոպոսաց ձեռքովը' որ անոնց հետ եկած են, անկախ մնալով վիճակաւոր առաջնորդներէն, անմիջապէս Կարուղիկոսին իշխանութեան տակն ըլլալով. իսկ երբոր անոնք այն երկիրներէն դուրս ելլեն, վերոյիշեալ գաղ-